

7. ДАХО. - Ф.345. - Оп.1. - Спр. 36.
8. Дейнеко С. М. До питання про відкриття Відділення Харківської митниці при складах Петроградського міжнародного комерційного банку (1914 - 1918) / С. М. Дейнеко // VIII міжнародна наукова конференція "Історія торгівлі, податків та мита" 30-31 жовтня 2014 р. Тези доповідей. - Дніпропетровськ, 2014. - С. 77 - 81.
9. Департамент таможенних сборов 1811 - 1911: монографія / СПб.: Тип. Штаба Отдельного Корпуса Пограничной Стражи, 1911. - 42 с.
10. Історія митної справи в Україні: монографія / авт. кол. П. В. Пашко, В. В. Ченцов та ін. - К.: Знання, 2006. - 606 с.
11. Керівники митних установ Слобожанщини: монографія / авт. кол. Б. К. Мигаль та ін. - Х.: Каравела, 2000. - 206 с.
12. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1905 год. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1907. - 841 с.
13. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1912 год. - Ч. 1. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1913. - 927 с.
14. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1912 год. - Ч. 1. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1914. - 908 с.
15. Об учреждении складской таможни в Харькове // Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов. - 1870. - № 11.
16. Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX - початок XX ст.): монографія / за заг. ред. С. В. Тихоненка. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2013. - 166 с.
17. Томпстон С. Р. Российская внешняя торговля XIX начала XX в.: организация и финансирование: монографія / С. Р. Томпстон. - М.: РОССПЭН, 2008. - 471 с.

Бондар Н. О.

Культурно-просвітницька робота українських політичних партій на Харківщині в 1917-1921 роках

Політичне життя Харківщини років революції та громадянської війни було яскравим, насиченим багатьма моментами політичного, соціального та культурного характеру, що мали важливе значення для всієї країни. На Харківщині діяла розгалужена система політичних партій, громадських організацій, серед яких значущі позиції як по масовості так і по впливовості займали українські політичні партії. На Харківщині діяли місцеві осередки Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів, а з 1918-1920 рр. осередки українських комуністів-боротьбистів та Української

комуністичної партії. Поряд з внутріпартійною, агітаційною роботою місцеві осередки українських політичних партій значну увагу приділяли культурно-просвітницькій діяльності як в середовищі широких народних мас так і серед членів своїх парторганізацій.

Дослідження цього напрямку діяльності є цікавим, тому що, по-перше, вивчення діяльності українських політичних партій на Харківщині не було би повним без дослідження цього напрямку роботи, по-друге, саме культурно-просвітницька робота визначає ступінь патріотизму, національної свідомості українських політичних сил.

Основними джерелами, що дозволяють дослідити культурно-просвітницький напрямок діяльності українських політичних партій є пресові органи партійних комітетів та громадських організацій Харківщини, які подавали основну інформацію про зміст культурної та просвітньої політики партій, а також повідомлення про проведення різних акцій культурно-просвітницького характеру. Нашу увагу, перш за все, привернули газети харківських організацій українських політичних партій: газети “Рух”(видавничий орган УПСР), “Робітник”, “Слово” (УСДРП), “Пролетарська правда” (УКП(б)), “Червоний прапор” (УКП), періодичні видання Харкова загальноінформативного характеру: “Южный край”, “Возрождение”, газети місцевих керівних органів та громадських об’єднань: “Нова Громада” орган Харківської губернської ради, а з кінця 1917 р. ця газета виступала як орган місцевих організацій УПСР та УСДРП; “Харківський вісник” офіційний орган Харківського губернського громадського комітету; “Рідне слово” газета Харківського українського організаційного комітету; “Труд і воля” газета, яка видавалась Харківською губернською радою селянських депутатів.

Діяльність харківської організації УПСР мала багато напрямків і була направлена на кількісне зростання своїх організацій, на збільшення своєї соціальної бази, а також організацію українського народу, залучення їх до активної боротьби за свої права. Члени харківської організації УПСР розширювали свою діяльність в середовищі селянства, робітництва і солдатів. Як селянська партія, УПСР головною метою ставила організацію діяльності на селі. В зв’язку з цим вони розгорнули активну роботу в професійно-класовій організації українського селянства – “Українській Селянській Спілці”, яка виступала за захист економічних і правових інтересів безземельних та малоземельних селян, матеріальну та юридичну

допомогу, а також допомогу професійному хліборобу в освітньому та моральному розвитку.

Культурницький напрямок діяльності включав у себе організацію сільських клубів, засідання яких мали переважно просвітницький характер, розповсюдження серед селян літератури агітаційного та просвітницького напрямків.

Під час засідання сільських клубів, основною темою обговорення були національні питання, які торкалися головним чином, статусу Української держави, права української нації на самовизначення, статусу української мови, необхідності українізувати освіту і т. і. [5, 14 квітня 1918 р.].

Харківська організація УПСР влаштувала для своїх членів та інших бажаючих політичні вечори, які мали не лише політичний, а й просвітницький характер. Так, в одному з оголошень зазначалося про проведення політичного вечора, де з промовами по сучасному моменту виступали М. Панченко, О. Сіверо-Одоевський, І. Омельченко, О. Соколовський, Жилін та інші. Також планувалось заслухати доповідь американського журналіста В. М. Білінського на тему: “Життя українців в Америці і на Далекому Сході”. Ці вечори мали більш вільний, нерегламентований характер, ніж збори. Вони проходили у вигляді політичних бесід, на які запрошувалися усі бажаючі, однопартійці, а також представники інших політичних сил, громадські діячі. Такі заходи мали велике інформативно-політичне та просвітницьке значення, бо підвищували культурний рівень та рівень політичної обізнаності членів партії [2, 24 лютого 1918 р.].

Українська соціал-демократична робітничка партія представляла собою революційно-демократичний напрямок суспільно-політичної діяльності. УСДРП поряд з УПСР виявила себе найбільш впливовою і вагомою політичною силою в Україні в революційні роки. Діяльність цієї партії була розпочата ще в передреволюційний період. Саме тоді партійні осередки набули широкий досвід видавничої діяльності, друкуючи українську літературу, агітаційні листівки, програмні брошури та розповсюджуючи їх в середовищі народних мас. В революційні роки місцеві партійні осередки основні засоби діяльності для здійснення поставленої мети вбачали у виданні літератури, влаштуванні маніфестацій, мітингів, лекцій, різних курсів, організації клубів для роз'яснення робітництву ситуації в національній, освітній, культурній сферах та соціально-політичних вимог і засобів здійснення програми УСДРП, в керуванні робітничим рухом [12, арк. 1а].

Так, 25 березня 1917 р. відбувся мітинг солдатів, робітників, селян-українців. Присутніх було декілька тисяч чоловік. Харківський український соціал-демократ М. Петренко, виступаючи з промовою, визначив основні вимоги українського народу: право на українську школу, націоналізацію армії, заснування українських робітничих газет. [6, 28 березня 1917 р.]

30 квітня 1917 р. українські соціал-демократи поряд з представниками інших українських партій взяли участь в маніфестації, що відбулась в Харкові і була присвячена вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка. [4, 11 травня 1917 р.]

Велике значення харківські українські соціал-демократи приділяли розповсюдженню української літератури серед народних мас. Цим займалися в основному заводські комітети, але тут вони зустрічали опір з боку більшовиків. Так, збираючи гроші на літературу для фронту українські соціал-демократи відстоювали право надсилати туди й українську літературу, "... бо в армії є цілі українські полки й їм потрібна газета й книжка нашою мовою писані". Намагання отримати частину грошей на українську літературу для фронту викликало чергове протистояння на заводі Шиманського між харківськими українськими соціал-демократами та більшовиками. Зібрані гроші було передано в Раду робітничих і солдатських депутатів на українську соціал-демократичну літературу [4, 21 квітня, 25 квітня 1917 р.]

Харківськими українськими соціал-демократами також проголошувались лекції на політичні і культурні теми, затверджені культурно-просвітницькою комісією при організаційному відділі ЦК УСДРП: роль селянства в революції 1917 -1918 років в Україні і Росії; класова боротьба пролетаріату і національна боротьба між українськими і російськими партіями і пролетаріатом; соціал-демократія і національне питання; історія УСДРП та інше [10, арк. 2]. Культурно-просвітницька робота проводилась й серед партійних працівників. По цьому питанню на зборах харківської організації УСДРП доповідали про заснування курсів "соціально-політичного й взагалі просвітнього характеру" для членів організації [4, 3 травня 1917 р.]

Організація УСДРП також зверталася до українського робітництва через листівки, в яких нагадувала про українські корені робітництва Харківщини, пропагувала любов до рідної мови, культури, Батьківщини: "Харківське робітництво буде дужчим, буде організованішим, буде краще розуміти і обороняти свої інтереси, коли

до нього на мітингах казатимуть по-українському, коли воно читатиме свою газету українською мовою” [7, арк. 19].

Отже, підводячи підсумки культурно-просвітницької роботи харківських українських соціал-демократів серед українського робітництва слід сказати, що тут вони стикалися з опором з боку більшовиків, які закликали до тотальної русифікації, але все це не зупиняло партійних діячів, а навпаки стимулювало подальший розвиток їх діяльності в напрямку захисту української мови, культури й українського робітничого руху в цілому.

Діяльність найвпливовіших та найсильніших українських політичних партій – УПСР та УСДРП на Харківщині закінчилась трансформацією частини їх членів в ліві політичні партії: Українську комуністичну партію (боротьбистів) та Українську комуністичну партію. Обидві партії представляли націонал-комуністичну течію політичного руху в Україні.

Незважаючи на труднощі політичної ситуації, на військові дії, що відбувалися в часі громадянської війни на території України місцеві партійні осередки проводили поряд з політичною й культурно-просвітницьку роботу.

Так, Валківська повітова організація в кінці 1919 р. активно по селах влаштовувала мітинги, лекції, концерти, випускала цілі серії метеликів та відозв на сучасні теми і по програмовим питанням [3, 17 січня, 22 січня 1920 р.]. Люботинська організація УКП(б) влаштовувала лекції, мітинги серед селян та робітників [3, 6 січня 1920 р.]. В своїх виступах на лекція, мітингах представники партосередків торкалися проблем Української революції, долі українського селянства, робітництва.

Місцеві організації УКП(б) займалися організацією культурного життя своїх членів, пролетаріату та селянства. При Іванівському комітеті УКП(б) була створена соціалістична книгозбірня й відбувся продаж партійної газети. Богодухівська й Люботинська організації УКП(б) відкрили клуби “Боротьба”, книгозбірні, розповсюджували пролетарську літературу і газети партії. В самому Харкові також діяв клуб “Боротьба”, в якому проходили збори, наради членів місцевої організації УКП(б) [3, 30 грудня 1919 р., 6 січня 1920 р.]. В Вовчанському повіті, в Графському селі при волосному виконкомі було створено агітаційний відділ. Селяни прихильно ставились до роботи відділу: відвідували його, читали газети й вислуховували пояснення, цікавилися політичними подіями. Відділом також були влаштовані курси українознавства для селян і співробітників

[3, 13 лютого 1920 р.]. Таким чином, організація культурного життя членів партійної організації, пролетаріату і селянства мала велике значення, бо сприяла підвищенню політичної освіти народних мас.

Робота місцевих осередків УКП в 1921 році дещо ускладнювалась через загострення політично ситуації, це відбилося й на їх культурно-просвітницькій діяльності. Так, на засіданні Тростянецького райкому УКП від 16 лютого 1921 р., були заплановані заходи щодо святкування свята Т. Шевченка [11, арк. 1]. Ще було постановлено більш широко розвинути роботу в масах шляхом бесід і доповідей по сучасному моменту та завданнях пролетаріату. Так, в травні 1921 р. членами партійного осередку були проведені на мітингах та зборах три бесіди та п'ять дискусій на політичні теми [11, арк. 4].

Підводячи підсумки діяльності харківської організації УКП в 1920-1921 рр., слід сказати, що партійні комітети через складність політичної ситуації особливо жвавої роботи не проводили.

В революційних подіях 1917-1921 рр. брали участь українські політичні партії ліберально-демократичного напрямку. Для українських політичних партій цього напрямку було характерне негативне відношення до політичної боротьби та ставка, головним чином, на культурно-просвітницьку діяльність, як шлях до національного єднання та піднесення українського народу.

Відвертою політичною діяльністю в цей час на Харківщині з усіх ліберальних груп займалася лише Українська партія соціалістів-федералістів. Українські радикали-демократи та автономісти-федералісти політичної діяльності взагалі не виявляли, їх діяльність більш мала культурно-просвітницький характер.

Слід зазначити, що діяльність українських харківських есефів була безпосередньо пов'язана з діяльністю Харківської губернської ради, в якій був створений постійний комітет, що в свою чергу був розбитий на комісії: шкільна, агітаційна, просвітницька, юридична, фінансова й редакційна.

Перебуваючи в Харківській губернській раді в більшості соціалісти-федералісти, займалися переважно культурно-просвітницькою діяльністю, направленою на популяризацію національних ідей серед міського населення. Так, вони самі з цього приводу говорили, що культурно-просвітницька й агітаційна робота ради йде повним ходом: "Додаються всі зусилля до того, щоб українське населення Харкова під час виборів до міської думи не

забуло своїх національних інтересів й голосувало тільки за українські списки” [8, арк. 10].

Одним з напрямків культурно-просвітницької роботи харківських українських соціалістів-федералістів в Харківській губернській раді було заснування культурно-просвітницьких товариств “Просвіта”. Так, Богодухівська повітова земська управа доводила до відома Педагогічної комісії Харківської губернської ради про створення Педагогічного товариства в повіті. На Установчому повітовому з’їзді від 15 травня 1917 р. було прийнято резолюцію: ввести, якщо дозволять обставини, викладання рідною мовою з осені майбутнього року [8, арк. 13]. В заяві до комітету Харківської губернської ради від 8 червня 1917 року від уповноваженого по влаштуванню курсів українознавства в місті Куп’янську І. І. Хмарова висловлювалося прохання від імені Куп’янської “Просвіти” прислати відповідних людей для ведення курсів українознавства [8, арк. 15].

За участю Харківської губернської ради та зокрема українських соціалістів-федералістів було засновано “Просвіту” в селі Миколо-Камишувате Валківського повіту на Харківщині в червні 1917 року, яка ставила за мету підняти освіту своїх членів, допомогти їм боротись за свої права і за кращу долю [8, арк. 16-17].

В селі Пархомівка теж була закладена “Просвіта”. Кількість членів перевищувала 100 чоловік. В розпорядження “Просвіти” було передано велику й гарну бібліотеку, яка поповнювалась виключно українськими книжками. [8, арк. 1920].

Таким чином, зусиллями губернської ради, соціалістів-федералістів та інших ліберальних груп Харкова, по багатьом повітах та містах Харківської губернії було засновано культурно-просвітницькі організації – “Просвіти”, покликані поширювати національні ідеї серед українського населення краю [9, арк. 25].

Тривала культурно-просвітницька діяльність соціалістів-федералістів серед українського населення Харківщини. В одному з повідомлень тогочасної преси зазначалось про існування в Харкові української організації “Спілка”. Головним керівником цієї організації був вже протягом року приват-доцент український соціаліст-федераліст О. Н. Синявський. Головна робота стосувалась підбору літературного матеріалу для навчальних книжок у школі. Цей підбір вівся головним чином вчителями школи і ця обставина була гарантією того, що матеріал цей відповідатиме вимогам місцевої народної школи [1, 15 березня 1918 р.].

Таким чином, робота українських соціалістів-федералістів на Харківщині здебільшого велася в культурно-просвітницькому руслі та мала свої результати, бо вела до поширення серед народних мас національних ідей, піднесення їх політичної та культурної свідомості.

В Харкові в травні 1918 року була створена ще одна українська партія Українська радикально-демократична партія, яка складалася з досвідчених представників українських лібералів Харківщини. Цікавою є програма партії, в якій основна перевага надається саме культурницькій діяльності, як засобу досягнення солідарності, спрямованому на державне будівництво. Так, в питанні про українізацію школи, партія вважала необхідним введення викладання в початкових, середніх та вищих школах для українського населення на українській мові.

Таким чином, культурно-просвітницька робота була одним з напрямів діяльності харківських організацій українських політичних партій в роки революції та громадянської війни. Ця робота проводилась поряд з внутріпартійною, політичною, агітаційною діяльністю. Проводилась вона в середовищі широких народних мас і була направлена на розповсюдження серед них ідей національної революції, захисту прав української мови, піднесення української освіти і культури. Кожна з українських партій приділяли цьому питанню багато уваги і їх робота не була марною, бо знаходила відгук в широких народних масах.

Література

1. Відродження. - Х., 1918.
2. Земля і воля. - Х., 1918.
3. Пролетарська правда. - Х., 1919, 1920.
4. Робітнича газета. - К., 1917.
5. Рух. - Х., 1918.
6. Харківський вісник. - Х., 1917.
7. ЦДАВО України. - Ф. 1336. Комісар у справах друку Харківського громадського комітету, м. Харків. - Оп. 1. - Спр. 16.
8. ЦДАВО України. - Ф. 1409. - Оп. 1. - Спр. 11.
9. ЦДАВО України. - Ф. 1409. - Оп. 1. - Спр. 15.
10. ЦДАВО України. - Ф. 3286. - Оп. 1. - Спр. 7.
11. ЦДАГО України. - Ф. 8. - Оп. 1. - Спр. 172.
12. ЦДАГО України. - Ф. 266. Українська соціал-демократична робітнича партія. Центральний комітет та місцеві організації. - Оп. 1. - Спр. 4.